

Otavan Kirjasäätiön palkintotilaisuus 12.4.2022

Minna Maijala

Hyvä Otavan Kirjasäätiön hallitus, hyvät kuulijat,

Kiitän lämpimästi saamastani huomionosoituksesta.

Olen tämän kevään ankarina maailmankriisien viikkoina palannut toistamiseen miettimään tiedon yhteiskunnallista merkitystä. Juuri tieto ja avoin tiedon kulku vaikuttaa olevan se kudos, joka kuljettaa meitä kriisien ylitse ja kannattelee uskoamme parempaan huomiseen. Vaikka esimerkiksi sodan keskeltä saatava tieto aiheuttaa myös ahdistusta, ja moni meistä on itse katsonut parhaaksi säännöstellä uutisten seuraamista, on tiedon saatavuus myös tae kansalaiskeskustelun avoimuudesta ja demokratian toiminnasta.

Lähdekriittisyys on tärkeämpää kuin koskaan: tulee kysyä, mihin asiantuntijoiden välittämä tieto perustuu, millaiseen dataan, tutkimukseen tai kokemukseen? Tieto ei koskaan ole neutraalia, vaan tiedolla on aina tavoitteensa, siihen on sisäänkirjoitettuna viesti, jota ei voi täysin ymmärtää, ellei tunne tiedon lähteitä ja kontekstia. Yksikään asiantuntija ei voi nousta keskustelun yläpuolelle, vaan vasta keskustelu, jossa tiedon perusteita koetellaan, vie meitä lähemmäksi ymmärrystä. Tiedon yksinäisyyteen sisältyy aina riskejä, liian yksiulotteinen narratiivi viittaa vallankäyttöön ja sen alle peittyä tärkeää tietoa, jolla ei ole puolellaan valtaa tullakseen julki.

Tiedolla on aina subjekti, se kerrotaan aina jonkun näkökulmasta. On tärkeää kysyä, kenellä on valta tulla kuulluksi ja miksi. Kenet vaiennetaan? Pitäisikö meidän kuulla tarkemmin ja useampia tahoja? Jos huomaamme, että jokin näkökulma on jäänyt alisteiseen asemaan, on meidän vastuumme nostaa sitä esiin ja monipuolistaa kertomusta.

Sillä viime viikkoina on huomattu hyvin konkreettisella tavalla, kuinka tieto tai sen puute ohjaa ihmisen maailmankuvaa ja käsitystä tapahtumista. Informaation kontrolloiminen on aina äärimmäistä vallankäyttöä, riippumatta hyvistä tarkoituksista, joihin vallanpitäjät vetoavat. Informaatiota säännöstelemällä ja muuntelemalla ohjataan ihmisten mielipiteitä ja asenteita, ja rakennetaan vaihtoehtoisia totuuksia ja rinnakkaistodellisuuksia.

Ihmiset pyrkivät yleensä toimimaan parhaan tietonsa mukaan. Mitä jos tarjottua tietoa on tarkoituksellisesti muokattu ohjaamaan haluttuun päämäärään? Tiedon manipulointi on digitalisaation myötä käynyt yhä helpommaksi, mis- ja disinformaatio rönsyilee verkossa vapaana. Mutta digitaalisten yhteyksien kautta ihmiset pääsevät käsiksi myös muuhun kuin viralliseen yksinäiseen tietoon, eikä ihmisiä ole enää yhtä helppo johtaa harhaan.

Kaikkien kirjoittamani tietokirjojen voidaan nähdä käsittelevän vastarintaa ja tiedon poliittisuutta. Minna Canthin elämäkerrassa *Herkkä, hellä, hehkuvainen* kerron, kuinka Minna Canth kirjoitti naisten oikeudesta päästä osalliseksi luonnontieteellisestä ja yhteiskunnallisesta tiedosta aikana, jolloin tämän tiedon uskottiin olevan naisille vahingollista. Naisten ei uskottu kestävän tietoa myöskään omasta terveydestään, vaan katsottiin, että se suistaisi heidät hysteriaan, hallitsemattomien tunteiden vuoristoradalle. Minna Canth oli edelläkävijä, joka näytti, että nainen ei yksinomaan osannut käsitellä ja arvioida tietoa, vaan kykeni myöskin keskustelemaan siitä arvostelukykyisesti ja kypsästi. Toisin kuin väitettiin, tieto ei ollut vaarallista naiselle, mutta sen ulkopuolelle jättäminen teki hänestä passiivisen ja heikon, toisten kontrolloinnin ja hallinnan kohteen. Naisten jättäminen vaille hänen omaa terveyttään koskevaa tietoa on 1800-luvun tutkimuksessa nähty äärimmäisenä vallankäyttönä ja keinona pitää yllä kaksinaismoralistisia yhteiskunnallisia rakenteita.

Kultakauden maanalaisessa vastarinnassa tarkastelen, kuinka suomalaiset verkostoituivat salaiseksi kapinaliikkeeksi venäläistämistoimia vastaan. Vahvistaakseen kansallista legitimitettiin suomalaisten tuli ensin synnyttää Suomessa kansallinen identiteetti ja ymmärrys uhasta, jonka Venäjän hallinnolliset uudistukset ja kulttuurin venäläistämisyrittäykset Suomea kohtaan rakensivat. Niin Suomi kuin Venäjäkin käyttivät tietokirjallisuutta ja koulujen oppikirjoja rakentaakseen toivomaansa kansallista kertomusta, ja lopputulokseen vaikutti olennaisesti se, että levittämällä tietoa suomalaisesta kulttuurista suomalaiset saivat puolelleen eurooppalaisen kulttuurieliitin, joka kiinnostui suomalaisesta taiteesta ja kulttuurista, ja vahvasti Suomen kertomuksen kansallisen oikeutuksen. Länsimaiden Ukrainaa kohtaan tuntema syvä myötätunto perustuu samankaltaiseen tieto- ja tunnepohjaiseen kertomukseen, eikä ole sattumaa, että Ylioppilaskunnan Laulajat kävivät protestiksi laulamassa Venäjän suurlähetystöllä juuri *Finlandiaa*, sortovuosien keskellä sävellettyä Sibeliuksen teosta. Suomalaiset tuntevat oman historiansa ja kulttuurin kertomusvoiman. Tiedolla rakennetaan myös kansakuntia.

Katri Vala – kulkuri ja näkijä -elämäkerrassa seurasin läheltä vahvasti asiaansa uskovan toisinajattelijan karua kohtaloa. Palattuaan tuberkuloosiparantolasta syksyllä 1929 Katri Vala ei voinut todistaa fasismien nousua hiljaisesti hyväksyen, vaan ryhtyi kirjoittamaan sotaa vastustavia runoja ja pakinoita, joissa toi esiin epämiellyttäviksi koettuja, vaiettuja tietoja suomalaisen kulttuuriväen saksamielisyydestä ja koululaisten militantista kasvatuksesta. Yksikään sota ei syty yllättäen, kansalaisia valmistellaan siihen jo vuosikausia. Koululaisille puhutaan isänmaan puolesta uhrautumisesta ja opetetaan harrastuksissa aseiden käsittelyä, vihollista dehumanisoidaan ja toisinajattelijat vaiennetaan. Niin kävi myös Katri Valalle. Hänet leimattiin pasifististen puheidensa takia epäisänmaalliseksi kommunistiksi, ja häneltä evättiin apurahat vuosikausiksi.

Konformistisen yksimielisyyden ja tasapainon rikkominen on kuvaamani ihmisten elämässä tarkoittanut myös hyökkäysten kohteeksi asettautumista ja henkilökohtaisesta koskemattomuudesta luopumista. Moni ajan miespäättäjä piti Minna Canthia itseään malliesimerkkinä liiallisen tiedon vahingoittavasta vaikutuksesta naiselle, ja hänet nähtiin

hysterikkona ja yhteiskuntarauhan rikkojana. Canthin vaatimus naisten pääsystä tiedon lähteille ja yliopistoon nähtiin moraalittomana, ja häntä kohti hyökättiin henkilökohtaisuuksin ja levittämällä vääriä tietoja hänen motiiveistaan. Etsimällä tietoa asioista, joista ei olisi saanut tietää, Canth hankki itselleen hankalan naisen maineen.

Tieto on aina poliittista, olkoonkin se henkilökohtaista tai kansallista. Tieto antaa valtaa. Esimerkiksi pandemian terveydellisistä riskitekijöistä saatu tieto antaa ihmiselle mahdollisuuden päättää itse riskeistä, joita on valmis ottamaan. Avoin tiedonvälitys on myös demokratian tae, sillä edistyksellisessä demokratiassa päätösvalta kuuluu ihmisille. Ilman tietoa ihmiseltä ei voida odottaa vastuullisia valintoja.

Aito tieto ei ole koskaan luonteeltaan autoritääristä ja yksiaänistä. Valtaapitävien on vastustettava houkutusta ryhtyä kontrolloimaan tietoa ja ohjaamaan sitä haluamaansa suuntaan. Aito tieto ja edistyvä ymmärrys todellisuudesta syntyy vain moniäänisen, avoimen keskustelun kautta, jossa kuullaan monien eri alojen asiantuntijoita ja tutkijoita. Se joka huutaa kovimmin, ei myöskään ole paras tiedon tae. Paras tieto on harkitsevaa ja maltilla rakennettua, muodoltaan enemmän kysyvää ja pohtivaa kuin populistisia, toivottuja totuuksia julistavaa. Usein paras tieto on se, ettemme vielä tiedä tarpeeksi ja on syytä noudattaa varovaisuusperiaatetta.

Edellä sanomani ilmentää kaikkea sitä, mitä minä tietokirjallisuudessa arvostan. Tietokirjallisuuden kirjoittaminen on ennen kaikkea kysymysten esittämistä ja ajattelemista, ymmärtämisen ponnistelua, ajatusten kypsyttelyä. Tietokirjallisuus käy parhaimmillaan myös keskustelua aiemmin kirjoitetun tietokirjallisuuden, tutkimuksen ja lähteiden kanssa. Tieto ei synny tyhjiössä vaan yhteydessä maailmaan ja muihin ihmisiin. Ajattelua ruokkiva tietokirjallisuus ei kuitenkaan pyri vain toistamaan jo ennalta tiedettyä, vaan ravistelemaan ennakkokäsityksiämme, myynteiksi rakentuneita kulttuurisia kertomuksia ja kysymään toisin. Tosi tietokirjailija on Canthin tapaan hankala ihminen, joka ei tyydy valmiisiin vastauksiin.

Odotan kiihkeästi omasta ajastamme syntyvää tietokirjallisuutta. Monet yhtäaikaiset kriisit ovat synnyttäneet valtavan tarpeen ymmärtää sitä, mitä meille tapahtuu. Vain laajat, tutkimuksiin ja moniin erilaisiin lähteisiin perustuvat tietokirjat voivat riittävällä hartaudella tarkastella tapahtunutta ja lisätä ymmärrystämme muuttuneesta maailmastamme. Odotan varsinaista tietokirjojen vyöryä, sillä tätä murrosaikaa ei yksi kirja voi ottaa haltuun, vaan siihen tarvitaan tutkimusten ja tietokirjojen verkostoa ja niiden ympärille syntyvää avointa keskustelua.

Sitä varten tietokirjallisuus tarvitsee tukea enemmän kuin koskaan. Suomessa on totuttu ajattelemaan, että tietokirjallisuutta kirjoittavat tutkijat tai toimittajat sivutyönään, eikä kyse ole itsenäisestä taiteen tai taidon lajista. Tätä käsitystä on syytä päivittää, sillä monimutkaistuvassa ja moniarvoistuvassa yhteiskunnassamme tarvitsemme yhä kipeämmin runsaasti laadukasta tietokirjallisuutta, jota on mahdollisuus kirjoittaa päätoimisesti. Sillä juuri lähteisiin ja tutkimuksiin paneutunut, laajalle yleisölle suunnattu tietokirjallisuus auttaa meitä navigoimaan maailmassa ja

tekemään omaa elämäämme ja omaa yhteiskuntaamme koskevia valintoja, joita demokratia meiltä edellyttää. Tietokirjallisuus tulkitsee meille paitsi todellisuutta, myös tutkimuksia, jotta ymmärtäisimme, mitä meiltä oikeastaan kysytään ja vaaditaan. Mutta laadukas tietokirjallisuus vaatii resursseja, elantoon riittävää taloudellista tukea ja aikaa. Tietokirjallisuus tarvitsee myös julkista keskustelua löytääkseen lukijansa, joka voi olla jopa toinen tietokirjailija, jonka mielessä ajatukset lähtevät rönnyämään eteenpäin. Ja yhdessä keskustellen pääsemme pidemmälle.

* * *

Lämmin kiitos Otavan kirjaseätiölle sen minua kohtaan osoittamasta luottamuksesta ja kunnianosoituksesta, annan sille suuren arvon. Pidän niin Otavan kirjaseätiön kuin lukuisten minua vuosien varrella tukeneiden säätiöiden ja rahastojen tukea viestinä siitä, että lähteisiin ja tutkittuun tietoon perustuvia huolellisia tietokirjoja yhä luetaan ja arvostetaan. Otan tämän viestin sekä ilolla että vastuullisuudella vastaan, ja jatkan kirjoittamista. Kiitos.